

HELMUT HOPING

»In ne vpelji nas v skušnjava«

Naša podoba o Bogu in govor o hudiču

Očenaš je osnovna molitev, ki jo je Jezus podaril svojim učencem (Mt 6,9–13; Lk 11,1–4). Zato se tudi imenuje Gospodova molitev (*Oratio Dominica*). Ima sedem različnih prošenj. Posebno težavna se nam zdi šesta prošnja *očenaša*: »in ne vpelji nas v skušnjava«. Tako prevajata nemški skupni prevod in Lutrova Biblija: καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν (Mt 6,13a).¹ Vulgata prevaja *et ne nos inducas in tentationem* (»in ne vpelji nas v skušnjava«). Ciprijan iz Kartagine (okoli 200/201–258) navaja starejšo obliko: *ne patieris non induci in temptationem* (»in ne dopusti, da bomo uvedeni v skušnjava«)², ki pa se ni uveljavila. Že Markion (okoli 85–160) je razumel šesto prošnjo *očenaša* v smislu: »Ne dopusti, da pridemo v skušnjava«.³

V Lk 11,4 je navedena ta prošnja glede skušnjave brez dopolnjujoče prošnje: ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ (Mt 6,13b). Nauk dvanajsterih apostolov, Didaché, pa ima daljšo obliko kakor je v Mt 6,9–13. Zadnja prošnja se šteje kot sedma, a je najtesneje povezana s šesto. Glasi se: »temveč reši nas hudega».

V šesti prošnji *očenaša* je osrednja beseda πειρασμός. V profani govorici večinoma pomeni preizkušnjo. Septuaginta z glagolom πειράζειν prevaja hebrejski *nsh* = piel, ki prvotno pomeni: »preizkusiti«.⁴ V tem pomenu je πειράζειν prvič rabljen v pripovedi o zvezanju Izaka: »Po teh dogodkih je Bog preizkušal Abrahama« (1

Helmut Hoping, roj. 1956, je profesor za dogmatiko in liturgiko na teološki fakulteti Univerze v Freiburgu. Članek "Und führe uns nicht in Versuchung. Das Vaterunser als Anfrage an unser Gottesbild und die Rede vom Teufel", v: *IKaZ Communio* 48 (2019) 28–36 je prevedel Anton Štrukelj.

Mz 22,1 LXX: *επειραζεν*; Vulgata: *tentavit*). Nekanonična knjiga jubilejev in rabinsko izročilo (Mishna Abot V,2) razlikujeta skupaj kar deset skušnjav Abrahama. Kot deseto skušnjava med njimi navaja smrt njegove ljubljene žene Sare (Jub 19,38), kot osmo in deveto skušnjava pa Sarino nerodovitnost in zvezanje Izaka.

Izraelov Bog ne preizkuša samo posameznih oseb, ampak tudi svoje ljudstvo, »ali bo živelo po mojem naročilu ali ne« (2 Mz 16,4). V neki judovski večerni in jutranji molitvi iz babilonskega Talmuda je rečeno: »Daj, da se bom držal tvojih zapovedi in ne vpelji me ne v prestopok, ne v krivdo, ne v skušnjava« (Berakot 60b).⁵ V puščavi je Izrael preizkušal tudi Boga: ljudstvo se prepira z Bogom, ker nima vode in se zaradi tega spre z Mojzesom. To se je zgodilo v kraju, ki se imenuje Masa (preizkušnja) in Meriba (spor) (2 Mz 17,2.7). Hebrejska Biblija poleg *nsh* uporablja tudi glagol *sût*, s katerim v 1 Krn 21,1 označuje Satanovo početje: »Satan je nastopil zoper Izrael in *dražil* Davida, naj prešteje Izraela.«⁶ Pojavlja se tudi v pripovedi Jobove knjige.⁷

Šesta prošnja *očenaša* je najbližja že navedeni judovski večerni in jutranji molitvi: »Ne vodi moje noge v oblast greha. Ne spravi me v oblast krivde, v oblast skušnjave in v oblast gnusobe« (Berakot 60b).⁸ Večina novozaveznih učenjakov potrjuje pravilnost prevoda Mt 6,13a »in ne vpelji nas v skušnjava«. ⁹ Razpravljajo pa o tem, da je treba izraz *πονηροῦ* v sedmi prošnji razumeti v srednjem spolu (zlo, hudo) ali moškem (zlodej, hudobec) in se torej nanaša na hudiča.¹⁰ Stvarno obojega skoraj ni mogoče ločiti, ker hudič pooseblja moč zla, ki nas skuša. Zato je potrebno pri tej prošnji premišljevati tudi o hudiču in njegovem pojmovanju.¹¹

Nekateri razlagalci za to prošnjo *μὴ εἰσεβέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν* domnevajo aramejski vzročnik¹², ki lahko »pomeni dejavno delovanje in permisivno dopustitev«. ¹³ Grško besedilo šeste prošnje *očenaša* pa izhaja iz dejavnega Božjega delovanja¹⁴, saj tudi v vseh drugih prošnjah vselej deluje Bog.¹⁵ Toda ali Jakobovo pismo temu ne nasprotuje, ko pravi, da Bog vodi človeka v preizkušnjo: »Nihče, ki je preizkušan, naj ne govori 'Bog me skuša' (*πειράζομαι*). Bog se namreč ne pusti skušati k zlu, pa tudi sam nikogar ne vodi

v skušnjavao (πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα). Vsakega pač skuša lastno poželenje, ki ga vleče in mami. Nato poželenje spočne in rodi greh, storjeni greh pa rodi smrt» (Jak 1,13-14).¹⁶ V Mr 6,13a-b pa je mišljeno nekaj drugega kakor skušnjava po naših poželenjih.¹⁷

V skoraj dvatisočletni zgodovini razlage *Gospodove molitve*, *Oratio Dominica* so bile predložene različne interpretacije.¹⁸ Avguštin (354–430) obravnava latinsko obliko prošnje, ki jo navaja Ciprijan, kakor tudi obliko, ki je bližja grškemu besedilu (*ne inducas nos in temptationem*) in je sprejeta iz Vulgate v rahlo spremenjeni obliki.¹⁹ Avguštin pri skušnjavi razlikuje med skušnjavami, ki ne prihajajo od Boga, ampak od lastnih poželenj, in Božjimi preizkušnjami vere.

Vpletli so tudi eshatološko interpretacijo Mt 6,13a. S πειρασμός naj bi bile potem mišljenja preizkušnja ob koncu sveta, kakor je opisana v Raz 3,10: »uro preizkušnje (ώρας τοῦ πειρασμοῦ), ki bo prišla nad vesoljni svet, da preizkusi prebivalce na zemlji« (πειράσαι). Judovske vzporednice šeste očenaševe prošnje pa govorijo proti temu.²⁰ *Očenaševe* prošnje ne smemo razumeti apokaliptično, ampak korenito eshatološko, saj gre za zvestobo v hoji za Jezusom.²¹

Sporno prošnjo moramo pojmovati na osnovi skušnjav, katerim je bil izpostavljen Jezus.²² Kajti tudi Jezus, ki nam je bil enak v vsem razen v grehu, je bil skušan: »Nimamo namreč vélikega duhovnika, ki ne bi mogel imeti sočutja z našimi slabostmi, temveč podobno preizkušanjega (πεπειρασμένον), v vsem, vendar ni grešil« (Heb 4,15). »V tem, kar je sam pretrpel in bil preizkušan ((πειρασθείς), more pomagati preizkušanim (πειραζόμενοι)« (Heb 2,18).²³

Toda kako je Jezus vpeljan v skušnjavao in kdo je pri tem udeležen? Mt 4,1–11 (par. Mr 1,12f.; Lk 4,1–2) pripoveduje, da je Božji Duh (πνεῦμα) odvedel Jezusa v puščavo, da bi ga hudič (διαβόλος) skušal (πειρασθῆναι)²⁴ Jezusova skušnjava spada k Božjemu odrešenskem načrtu. V vrtu Getsemani Jezus doživi notranjo skušnjavao. Obrne se na Petra in oba Zebedejeva sinova, Jakoba in Janeza, s svarilom: »Čujte in molite, da ne pridete v skušnjavao! (ἵνα μὴ εισέλθητε εἰς πειρασμόν). Duh je voljan, toda meso je slabotno« (Mr 26,41 parr). V obeh primerih gre za nevarnost, da

bi se izneveril Bogu. Tako puščava kakor vrt Getsemani, v katerem Jezus moli, sta kraj skušnjave.²⁵

Medtem ko nam eksegeti zagotavljajo, da je prevod »in ne vpelji nas v skušnjavo« pravilen, ker je dobeseden in smiseln, papež Frančišek v italijanski televizijski oddaji o očenašu izjavlja, da ne gre za »dober prevod«²⁶. Bolje naj bi bilo »in ne dopusti, da pridemo v skušnjavo«. S tem Frančišek Vulgato (*et ne nos inducas in tentationem*), ki velja za pristno, posredno ocenjuje, da »ni dober prevod«²⁷. Za Frančiška drži, da nas Bog ne vodi v skušnjavo, ampak da je to hudičevo delo: »Oče ne stori česa takega; Oče takoj spet pomaga vstati. Satan te vodi v skušnjavo.«²⁸ Nemška škofovska konferenca je izjavila, da hoče vztrajati pri obliki »in ne vpelji nas v skušnjavo« iz filoloških, teoloških in liturgičnih razlogov. Ne vidimo »nobene nujnosti za nov prevod«²⁹. Tudi evangeličanska Cerkev v Nemčiji je branila prevod šeste *očenaševe* prošnje, ki se orientira ob Lutrovem besedilu: »vnd füre vns nicht in versuchung«.

Povod za papeževo kritiko nemške oblike šeste *očenaševe* prošnje je bila sprememba francoskega prevoda. Doslej se je glasilo: »ne nous soumet pas à la tentation« (ne podvrzi nas skušnjavi), zdaj se glasi: »et ne nous laisse pas entrer en tentation« (ne daj, da pridemo v skušnjavo). To obliko ima tudi španščina: (»ne nos dejes caer en la tentacion«) in portugalsščina (»no nos dexes cair em tentação«). Medtem je prišlo do spremembe tudi v italijanščini (»non abbandonarci alla tentazione« – ne zapusti nas v skušnjavi).

V angleščini v nekaterih Cerkvah ob sklicevanju na Raz 3,10 eksperimentirajo z varianto »save us from the time of trial« (in reši nas pred uro sodbe) namesto »and lead us not into temptation« (in ne vpelji nas v skušnjavo). Strokovnjak za Novo zavezo Thomas Söding pripominja k temu: »Te variante niso prevodi. Krožijo okoli prošnje, a je ne zadenejo.«³⁰ Pačijo *očenaš*³¹, vodijo v poplitvenje Gospodove molitve³². Zavajajoča sta prevoda: »Obvaruj nas pred skušnjavo/preizkušnjo« ali »ne pusti nas na cedilu v skušnjavi«, ker je tu odstranjena povezava med Bogom in skušnjavo. Bog naj ne bi imel ničesar pri skušnjavi.

Tako odločen je tudi Frančišek, ki zato priporoča prevod: »in ne daj, da pridemo v skušnjava«. S tem pa ne ustrezamo obsežnosti Božje podobe v Stari in Novi zavezi.³³ Kaj bi s tem pridobili? Saj vendar Bog dopušča, da nas hudič skuša.³⁴ Če papež reče, da je hudič več kakor »mit, zastopanje, simbol, fraza ali ideja«³⁵, da ni »razpršena stvar«³⁶, ampak realna moč, da, oseba, potem je to povsem katoliško. Tudi sv. Janez Pavel II. (1978–2005) in Benedikt XVI. (2005–2013) sta učila tako. A Frančišek napravlja iz hudiča tako rekoč nasprotnega igralca, ki je v višini oči z Bogom. Hudič povsod počenja grdobije, v svetu in v Cerkvi, da bi nastavljal svoje zanke. Papež gleda na krščansko življenje kot nenehen boj proti hudiču.

Celo za sramoto zlorab, ki trenutno pretresa katoliško Cerkev do samih temeljev, papež pripisuje odgovornost hudiču. V teh časih naj bi »veliki tožnik napadel škofo«, da bi razkril grehe, »tako da jih vsakdo lahko vidi, a predvsem da bi z zlorabami šokiral Božje ljudstvo«³⁷. Cerkev mora biti »obvarovana pred napadi hudiča, velikega tožnika, in se hkrati vedno bolj zavedati svoje krivde, svojih napak in svojih zagrešenih nepravilnosti v sedanosti in v preteklosti«³⁸.

Za boj proti hudiču priporoča Frančišek molitev k nadangelu Mihaelu (Raz 12,7–9): »Nadangel Mihael, brani nas v boju. Brani nas proti hudobnosti in zankam hudičevim«³⁹. V svojem »Pismu Božjemu ljudstvu« (20. avgusta 2018) ob sramoti zlorab v katoliški Cerkvi papež pridobiva vernike za boj proti hudiču. Da bi jih za to oborožil, zahteva pokoro, post in molitev.⁴⁰ Prav gotovo bi utegnili biti danes v skušnjavi, da bi izgubili zaupanje v Cerkev, morda celo podvomili o veri sami. A namesto da bi molili za škofo, ki so odpovedali, daje Frančišek vernikom dobre nasvete, kako se morejo upirati hudičevemu zalezovanju.

Prekomerno papeževo retoriko o hudiču razlagati z njegovo jezuitsko zaznamovanostjo, ni prepričljivo⁴¹, kajti Frančišek očitno presega predstavo o »dveh zastavah« oz. vojnih taborih pri Ignaciju Lojolskem (1491–1556).⁴² Pri Frančišku ima govorjenje o Bogu in hudiču dualistično razliko: hudič je naslikan kot od Boga neodvisna temna protisila, da bi dobrega Očeta v nebesih kot pomočnika

v stiski postavili v toliko svetlejšo luč. Evangeličanska teologinja Isolde Karle govori o dualizmu, ki je nezdržljiv s svetopisemskim monoteizmom.⁴³

Toda kdo drug kakor Bog je ukazal Abrahamu, naj zveže Izaka, sina obljube (1 Mz 22)? Kdo drug kot Bog je preizkušal Izraela v puščavi (5 Mz 8,2s; 2 Mz 20,20), kdo je dal hudiču svobodo, da preizkuša Joba (Job 1,6-12)? Kdo drug kot Bog je Jezusa, ki ga je on imenoval svojega Očeta, vodil v puščavo, kraj skušnjave (Mt 4,1; Mr 1,12; Lk 4,1), da bi ga tam hudič skušal? In končno kdo drug kot Bog je dal svojemu Sinu piti kelih trpljenja (Mt 20,22; Lk 22,42)? Zoper dualizem Boga in hudiča ne govori samo Jobova pripoved, v katerih satan ne nastopa kot samostojna protibožja sila, ampak ostaja v svojem delovanju odvisen od Boga, ki mu določa meje (nad Jobom se ne sme spozabiti: Job 1,12). Zoper dualizem Boga in hudiča govorijo tudi Jezusove skušnjave.

Šesta *očenaševa* prošnja je tudi vprašanje našemu govorjenju o hudiču. O hudiču moramo govoriti tako, kakor o njem govori Sveto pismo. Hudič ni takšen nasprotnik Boga, ki bi mogel gospodariti po mili volji, kakor hoče; deluje lahko samo v mejah, ki mu jih Bog določi. S Kristusovo zmago nad grehom in smrtjo je vrhu tega strta hudičeva moč, tudi če ni izginil iz sveta. Vendar je novi človek v Kristusu svoboden, da se upira skušnjavi k hudemu.

Šesta *očenaševa* prošnja je predvsem vprašanje o naši podobi o Bogu. Sveto pismo nikjer, ne v Stari ne v Novi zavezi, ne odvzema Bogu odgovornosti za skušnjavo. Bog sicer ni takšna sila, ki zapeljuje k hudemu, pač pa ga doživljamo kot Boga, ki neposredno ali posredno vodi v skušnjavo.⁴⁴ Pri skušnjavi so po svetopisemskem pojmovanju udeleženi številni dejavniki: Bog, ki nas vodi k skušnjavi ali nas preizkuša, satan, kateremu Bog daje svobodo, da nas skuša, in človek. Razlog, da imajo mnogi ljudje težave s šesto *očenašev*o prošnjo, je tudi v tem, da ne razlikujejo med »vpeljati v skušnjavo« in »skušati«.

Z ozirom na paradigme v Stari zavezi so razlikovali med preizkušanjem, skušnjavo in zorenjem, pri čemer je v skušnjavo vpeljan pravični, ne grešnik.⁴⁵ Za preizkušanje je primer Abraham: Bog

sam ga preizkuša. Za skušnjavao v veri je Job: satan ga skuša. Pri zorenju pa je mišljena skušnjavao kot utrditev v veri: v tem smislu sme molivec celo prositi, naj ga Bog preskusi do srca in obisti, jeter (prim. Ps 26,2; 139,23.).

Šesta *očenaševa* prošnja ne pomeni preizkusa moralne vrste, tudi ne gre za zorenje; gre marveč za skušnjavao, kakor jo je Jezus izkusil v puščavi in tudi pozneje in kakršni bodo izpostavljeni tudi učenci.⁴⁶ Zato bi bilo zavajajoče besedo πειρασμός pri Mat 6,13a prevajati s »preizkušnjao«⁴⁷. Gre za skušnjave, pri katerih zlo in laž tako prevladujeta, da smo skušani, da bi izgubili svoje zaupanje v Boga in na koncu tudi svojo vero. Kakor delno kažejo peklenške skušnjave nekaterih svetnikov, se milost lahko tudi zatemni.⁴⁸ Prej tako zaupen Bog, more postati odsoten Bog, ki ne govori več.⁴⁹ To je v razločni napetosti do pomaziljene podobe o Bogu, kakor jo danes pogosto posredujejo v pridigi, bogoslužju in katezezi. Obstaja tudi tisto, kar lahko imenujemo temne strani Boga, ki prebiva v nedostopni svetlobi.⁵⁰

Pri šesti *očenaševi* prošnji gre tudi za to, da je naša svoboda dovzetna za skušnjavao, ker je pri skušnjavi več dejavnikov. Prošnje glede skušnjave ni mogoče razumeti brez stvarnosti zla, ki je prišlo na svet po človeku, in človekove dovzetnosti za skušnjavao.⁵¹ Če bi prošnja omilili s svobodnim prevodom, bi vendar še ostala Božja odgovornost za to, da smo skušani. »Izbira bi bila prikrit ali očiten dualizem med Bogom in hudobnimi silami ali med Bogom in stvarstvom.«⁵²

Očenaš ne razloži, zakaj obstaja zlo, skušnjavao in preizkušnjaost v veri, kakor tudi ne razloži obstoja krivičnosti, krivde in stiske.⁵³ *Očenaš* ni razumska teodiceja, ampak molitev. Ko molimo *očenaš*, to storimo v upanju, da nam Bog, ko smo preizkušani ali uvedeni s skušnjavao, ne bo nalagal več, kakor zmoremo nositi. To upanje izreka beseda apostola Pavla: »Ni še prišla nad vas skušnjavao (πειρασμός), ki preobremenjuje človeka. Bog je zvest, in ne bo dopustil, da bi bili skušani (πειρασθῆναι) prek svojih moči. Bog vam bo s skušnjavao (σὺν τῷ πειρασμῷ) dal tudi izhod, tako da boste mogli obstati« (1 Kor 10,13).

V tem smislu je tudi Hieronim (347–420) razumel šesto očenaševno prošnjo: »*ne inducas nos in temptationem quam ferre non possumus*« (ne vpelji nas v skušnjavo, ki je ne zmremo nositi).⁵⁴ Sirska Jakobova liturgija dodaja ob koncu očenaša molitev, ki jo moli duhovnik: »Da, Gospod, naš Bog, ne vpelji nas v skušnjavo, ki je ne bi mogli nositi, ampak daj s skušnjavo tudi izhod, da bomo mogli obstati, in reši nas hudega«⁵⁵. V skušnjavi, tako upamo, bo Bog ohranil svojo obljubo in zvestobo: »Gospod more pobožne reševati iz skušnjave« (2 Pt 2,9). Ko izgovarjamo zadnji prošnji očenaša, prosimo, da naj preizkušnje in skušnjave ne postanejo pretežke v našem življenju, marveč naj nas Gospod obvaruje hudega (prim. 2 Tim 4,18).⁵⁶

Opombe

¹ O eksegezi prim. Ulrich LUZ, *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)* (EKKI/1), Zürich-Düsseldorf-Neukirchen/Vluyn ⁵2002, 453–455; François BAVON, *Das Evangelium nach Lukas (Lk 9,51–14,35)* (EKK III/2), Zürich-Düsseldorf-Neukirchen/Vluyn 1996, 136f. – Obstaja cela vrsta knjig o »očenašu«: Eduard LOHSE, *Vater unser. Das Gebet der Christen*, Darmstadt 2009; Gerhard LOHFINK, *Das Vaterunser, neu ausgelegt*, Stuttgart 2013; Hubert FRANKEMÖLLE, *Vater unser – Awinu. Das Gebet der Juden und Christen*, Paderborn-Leipzig 2012; Moshe NAVON – Thomas SÖDING, *Gemeinsam Beten. Eine jüdisch-christliche Exegese des Vaterunsers*, Freiburg-Basel-Wien 2018. Sistematično-teološko: Jürgen WERBICK, *Vater unser. Theologische Meditationen zur Einführung ins Christseins*, Freiburg-Basel-Wien 2011.

² Prim. CIPRIJAN IZ KARTAGINE, *O Gospodovi molitvi: De oratione Dominica* 25.

³ Prim. Kurt ALAND, *Synopsis Quattuor Evangeliorum*, Stuttgart ¹⁵1996 (zu Lk 11,4). Nav. po: LOHSE, *Vater unser*, 77.

⁴ Prim. Christian FREVEL, *Der Reiz der Versuchung. Anmerkungen eines Alttestamentlers zur Versuchungsbitte im Vaterunser*, v: *Führe uns nicht in Versuchung. Das Vaterunser in der Diskussion (Theologie kontrovers)*, izd. Th. Söding, Freiburg-Basel-Wien 2018, 29–47: 33.

⁵ Nav. po FRANKEMÖLLE, *Vater unser – Awinu*, 156.

⁶ Poudaril H.H.

⁷ Prim. FREVEL, *Der Reiz der Versuchung*, 34.

⁸ Nav. po FRANKEMÖLLE, *Vater unser – Awinu*, 158.

⁹ Prim. Thomas SÖDING, *Vaterunser und Versuchung*, in: *Christ in der Gegenwart* 59 (2017) 365–366.

¹⁰ Razprava o pomenu zla: LOHSE, *Vater unser*, 83–88.

¹¹ Prim. Kurt FLASCH, *Der Teufel und seine Engel. Die neue Biographie*, München ²2016.

¹² Prim. Ernst JENNI, *Kausativ und Funktionsgefüge. Sprachliche Bemerkungen zur Bitte »Führe uns nicht in Versuchung, v: Theologische Zeitschrift 48 (1992) 77–88.*

¹³ LUZ, *Das Evangelium nach Matthäus*, 454.

¹⁴ Pr. t.

¹⁵ Prim. LOHFINK, *Das Vaterunser*, 99s.

¹⁶ Prim. tudi Sir 15,11.21 (Vlg.): »Ne dixeris: ‚A Deo peccatum meum; quae enim odit, ipse non facit. ... Nemini mandavit impie agere et nemini dedit spatium peccandi.«

¹⁷ Prim. LOHFINK, *Das Vaterunser*, 97–99.

¹⁸ Za patristiko prim. TERTULIJAN (*De oratione*), CIPRIAN IZ KARTAGINE (*De dominica oratione*), ORIGENES (Peri euhes) und AUGUSTINUS (*Sermones 56–59; De sermone Domini in monte*).

¹⁹ Prim. AUGUSTINUS, *De dono perseverantiae* VI, 12.

²⁰ Prim. LUZ, *Das Evangelium nach Matthäus*, 453.

²¹ Prim. FRANKEMÖLLE, *Vater uns – Awinu*, 151.

²² Prim. Joseph RATZINGER, *Jesus iz Nazareta I: Od krsta v Jordanu do spremenitve*, Družina, Ljubljana 2007, 173–177. Najnovejša nemška izdaja: JRGS 6/1: *Jesus von Nazareth. Beiträge zur Christologie*, Freiburg-Basel-Wien 2013, 262.

²³ Za razlago Hebr 4,15 in 2,18 prim. Knut BACKHAUS, *Der Hebräerbrief* (Regensburger Neues Testament), Regensburg 2009, 130s.182–186.

²⁴ Za razumevanje Mr 1,13 in Mt 4,1 Prim. LOHFINK, *Das Vaterunser*, 101.

²⁵ Prim. Robert VORHOLT, *Versuchung von Anfang bis Ende. Jesus im Ringen um die Wahrheit der Gotteshohnschaft*, v: SÖDING (Hg.), *Führe uns nicht in Versuchung*, 49–62.

²⁶ <https://www.katholisch.de/aktuelles/aktuelle-artikel/papst-kritisiert-deutsche-vaterunser-übersetzung> (Aufruf 28. November 2018).

²⁷ Glede pristnosti Vulgate prim. odlok tridentinskega koncila: Strle, *Vera Cerkve* 91–92, 94, 132.

²⁸ <https://www.katholisch.de/aktuelles/aktuelle-artikel/papst-kritisiert-deutsche-vaterunser-übersetzung> (prevzem 30. november 2018).

²⁹ Prim. https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/presse_2018/2018-010a-Vaterunser-StR-Stellungnahme.pdf (prevzem 30. november 2018).

³⁰ Thomas SÖDING, *Vorwort*, v: ISTI (izd.), *Führe uns nicht in Versuchung*, 8.

³¹ SÖDING, *Vaterunser und Versuchung*, 365.

³² Prim. Julia KNOP, *Gottverlassen. Wider die Verharmlosung und Banalisierung des Vaterunser*, v: SÖDING (izd.), *Führe uns nicht in Versuchung*, 97–110.

³³ Prim. Marlies GIELEN, »Und führe uns nicht in Versuchung«. *Die 6. Vater-Unser-Bitte – eine Anfechtung für das biblische Gottesbild*, v: *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft* 89 (1998) 201–216: 215.

³⁴ Jürgen KAUBE, *Heilige Einfalt. Papst Franziskus möchte das Vaterunser umtexten lassen*, F.A.Z., 9. dezember 2017.

³⁵ FRANČIŠEK, *pridiga 11. septembra 2018 v Domu Svete Marte*.

³⁶ Pr. t.

³⁷ Pr. t.

³⁸ Pr. t.

³⁹ ISTI, pridiga 29. septembra 2018 v Domu Svete Marte.

⁴⁰ Prim. ISTI, »Če en ud trpi, trpijo z njim vsi udje". Pismo Božjemu ljudstvu, v: Družina, 26. avg. 2018, letn. 67, št. 35, str. 9.

⁴¹ Klaus MERTES SJ, *Vernunft des Herzens. Der Papst, der Teufel und die Unterscheidung der Geister*, v: Stimmen der Zeit 143 (2018) 166–172.

⁴² Prim. IGNACIJ LOJOLSKI, Duhovne vaje, Ljubljana.

⁴³ Prim. Isolde KARLE, *Beten in der Gotteskrise. Die seelsorgliche Kraft des Vaterunsers*, v: SÖDING (izd.), *Führe uns nicht in die Versuchung*, 151–170: 152. – O dualizmu: SÖDING, *Vaterunser und Versuchung*, 365.

⁴⁴ Prim. LOHFINK, *Das Vaterunser*, 102.

⁴⁵ Prim. pregled pri Julia KNOB, *Vater, führe uns nicht in Versuchung? Dogmatische Implikationen einer schwierigen Vaterunser-Bitte*, v: Theologie und Philosophie 87 (2012) 376–395: 383–385.

⁴⁶ O nevarnosti odpada od vere: Lk 8,13; 22,31f.46.

⁴⁷ Tako Marc PHILONENKO, *Das Vater unser. Vom Gebet Jesu zum Gebet der Jünger*, Tübingen 2002, 104.

⁴⁸ Prim. Peter STRASSER, *Dunkle Gnade. Willkür und Wohlwollen*, München 2007.

⁴⁹ Prim. KNOB, *Vater, führe uns nicht in Versuchung?*, 388–391.

⁵⁰ Prim. Walter DIETRICH – Christian LINK, *Die dunklen Seiten Gottes*, zv. 1: *Willkür und Gewalt*, Neukirchen/Vluyn 1995; zv. 2: *Allmacht und Ohnmacht*, Neukirchen/Vluyn 2007; Ulrich BERGES, *Die dunklen Seiten des guten Gottes. Zu Ambiguitäten im Gottesbild JHWHs aus religions- und theologiegeschichtlicher Perspektive*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2013.

⁵¹ Prim. KNOB, *Vater, führe uns nicht in Versuchung?*, 391f.

⁵² N. d., 385.

⁵³ Prim. SÖDING, *Vaterunser und Versuchung*, 366.

⁵⁴ Nav.LOHSE, *Vater unser*, 77.82.

⁵⁵ Nav. LOHFINK, *Das Vaterunser*, 102.

⁵⁶ Prim. RATZINGER, *Jezus iz Nazareta I*, 177.